

ZİYA GÖKALP'İN TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI VE ÜÇLÜ SENTEZ FİKRİ

Mert Kerem ZELYURT*

Atf: Zelyurt, Mert Kerem. "Ziya Gökalp'in Türkçülük Anlayışı ve Üçlü Sentez Fikri", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 93-105.

ÖZ: Ziya Gökalp gerek sosyolog gerekse siyasi kimliğiyle "Batıcılık", "İslamcılık" ve "Türkçülük" fikirlerini sentezleyen bir kurtuluş reçetesi sunmuştur. Türkiye'de sosyolojinin kurucu ismi olarak, "Devlet nasıl kurtulur?" soruna kuram ve uygulama düzeyinde sistematik çözümler aramıştır. Balkan savaşları sonrasında "Türkçülük" fikrinin yörüngesinde "üçlü sentez" denemesi söz konusudur: "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak." Gökalp'in sosyoloji anlayışında, doğru bir kültür-medeniyet ilişkisini sağlamak için batıdan teknik, bilim ve maddi araçlar alınırken topluma özgü dinamik olan "Kültür" korunmalıdır. Batı medeniyetinden alınan öğeler milli kültürün bünyesine uygun biçimde sentezlenmelidir. Gökalp, "Turancılık" fikrini romantik düzeyde gündeme getirmiş ancak milliyetçilik kuramını gerçekçilikle şekillendirmiştir. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı dil ve kültür birlikteliğine dayalıdır. Dilde, edebiyatta, gündelik yaşamda ve terimlerde "Türkçeleştirme" projesi onun başlıca milli kültür savunusudur. Son tahlilde üç siyasal akımın aralarındaki sınırları çizerek uygun bir biresim denemesine girişmiştir Gökalp. Cumhuriyetin kuruluşuna giden süreçte de koşulların ve siyasal realitenin etkisiyle kuramını belli açılardan yenileyecektir. Kültür-medeniyet ikiliğine yönelik yaklaşımları eleştiriler olsa da batı egemenliğindeki günümüz dünya düzeninde ve kimlik tartışmalarında güncelliğini korur görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçülük, Kültür-Medeniyet, İş Bölümü, Dayanışma, Batılılaşmak.

Ziya Gökalp's Understanding Of Turkism and "The İdea of Triple Synthesis"

ABSTRACT: Ziya Gökalp, both as a sociologist and as a political figure, presented a recipe for salvation that synthesized the ideas of "Westernism", "Islamism" and "Turkism". As the founding name of sociology in Turkey, he asked, "How can the state be saved?" He sought systematic solutions to the problem at the level of theory and practice. After the Balkan wars, there was an attempt at a "triple synthesis" in the orbit of the idea of "Turkism": "Turkification, Islamization, Modernization." In Gökalp's understanding of sociology, in order to ensure a correct culture-civilization relationship, while technical, scientific and material tools are taken from the West, "Culture", which is the unique dynamic of the society, should be preserved. Elements taken from Western civilization should be synthesized in accordance with the structure of the national culture. Gökalp brought up the idea of "Turanism" at a romantic level, but shaped his theory of nationalism with realism. Gökalp's understanding of nationalism is based on the unity of language and culture. The project of "Turkification" in language, literature, daily life and terms is his main defense of national culture. In the final analysis, Gökalp attempted an appropriate synthesis by drawing the boundaries between the three political currents. In the process leading to the establishment of the Republic, he would renew his theory in certain aspects under the influence of conditions and political reality. Although their approach to the culture-civilization duality has received criticism, it seems to remain current in today's western-dominated world order and identity debates.

Key Words: Turkism, Culture-Civilisation, Division of Labor, Solidarity, Westernization.

Makale Türü Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 01.10.2024

Kabul Tarihi : 17.12.2024

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, kerem.zelyurt@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2766-4996,

Giriş

Ziya Gökalp Türkiye’de sosyolojinin kuruluşuyla özdeşleşmiş başlıca isimdir. Yirminci yüzyıl başlarında batıdan modellenerek getirilen sosyoloji imparatorluğun çözülme sürecinde toplumsal çözüm reçeteleri üretme işlevi üstlenmiştir. Sosyolojinin odaklanacağı ve ilk akla gelen soru, hızla çözülen Osmanlı Devleti’nin nasıl kurtarılacağıdır. Dünya siyaseti gücünü yitiren Osmanlı İmparatorluğu karşısında batının üstünlüğü ve dünya egemenliği artık tartışma dışıdır. Osmanlı coğrafyasında yaşayan, öncelikle Balkanlar’daki yabancı unsurların yanı sıra Müslüman unsurlar da milliyetçilik eksenindeki ayrılıkçı hareketlere katılmaktadır. 19. Yüzyılda Namık Kemal gibi aydınlarla başlayan, İslamcılıkla bezenmiş proto milliyetçiliği ve vatanperverliği simgeleyen Genç Osmanlılar hareketi, yine birinci dünya harbine giderken Türkçülük ideolojisiyle birlikte sentezlenip elden bırakılmayan İslamcılık, çözülen toplumu ve coğrafyayı ayakta tutmaya yetmemiştir. Öyle ki artık salt içeriden üretilecek yerli bir çözüm projesi ve ideoloji Osmanlı Türk toplumunu batı egemenliğindeki yeni dünyada varetmede yetersiz kalmaktadır. Gökalp’in vurgusuyla “Çağdaşlaşmak” fikri asli bir inanç hükmüdür ve farklı ideolojileri savunan (İslamcılık dahil) aydınlar bu gereklilik konusunda bir ön kabul tutumundadır.¹ Bir başka deyişle çağdaşlaşmak anlamına gelen batılılaşmak temel sorundur. “Sorunun özünü, bir Doğu-İslam toplumu örneği olarak tanımlanan Türkiye’nin, mevcut kurum ve geleneklerini koruyarak dünyadaki yeni gelişmelere ayak uyduramaması oluşturmaktadır. Batılılaşma, çöküş devrinin ana problematiği olarak gündemdedir.”²

Sosyolojinin üniversite ve daha alt düzeylerde kurumsallaşmasının öncüsü Gökalp yeni toplum ve devlet öngörüsüyle kuramsal fikirler ortaya koymuştur. Yeni bir düzen ve hayat anlayışına özlem onda çok önceleri öğrencilik yıllarında, gençliğinde uyanmıştır. Öyle ki Vali Sırrı Paşa’nın okuduğu okulu denetlemesi sırasında “Padişahım çok yaşa...” yerine “Milletim çok yaşa...” diye bağırması, sonrasında sistemleştireceği kuramsal fikirlerinin nüvelerini barındırır. 1908’den sonra Diyarbakır’da İttihat ve Terakki şubesini kurar ve cemiyetin merkez yönetim kuruluna üye seçilir. Selanik’te İttihat Terakki okulunu kurarak ilk kez toplumbilim dersini programa koyar. Genç Kalemler, Yeni Felsefe Mecmuası, Türk Yurdu vs. dergilerde sosyolojik içerikli yazılarını ortaya koyan Gökalp, Balkan savaşının patlak vermesiyle İstanbul’a gelerek İttihat Terakki’nin de hükümet olmasının etkisiyle Darülfünun Edebiyat Fakültesi’nde sosyoloji kürsüsünü kurar. Savaş yıllarında ve hatta İstanbul’un işgaliyle birlikte tutuklanarak gönderildiği Malta Sürgünü’nde de kuramsal çalışmalarını yoğun biçimde sürdürmüştür. Öyle ki Gökalp yaşamının son zamanlarına doğru yazdığı “Doğru Yol” broşürüyle 1923’te Halk Partisi’nin ilkelerine bilimsel temel oluşturur.³

Özcan’ın altını çizdiği gibi Türkiye’de sosyoloji en başından itibaren batı sosyolojisinden farklı biçimde siyasetle ilgili olmuş, bir tür “devlet bilimi” olarak gelişme göstererek devletin kurtarılması çabalarını üstlenmiştir. İlk sosyologlarımızın başat kaygısı, imparatorluğun batı dengeleri içindeki siyasi varlığını sürdürebilmesinin imkanlarını aramaktır.⁴ Ziya Gökalp ve

¹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Haz:Osman Karatay. Ankara:Akçağ Yayınları . 2006, s.11

² Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, *Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak*. Ağaoğlu, Ahmet. Üç Medeniyet. 3.Baskı. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2013, s.7-8

³ Emre Kongar, *Ziya Gökalp. Türk Toplum Bilimcileri*. Beşinci Basım. İstanbul:Remzi Kitabevi. 2019. S.29-32.

⁴ Ufuk Özcan, *Türkiye’de Sosyoloji:Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler*. Türk Sosyologları ve Eserleri 2:Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma/Sosyoloji Yıllığı 20. Ed:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan. İstanbul:Kitabevi. 2010, s.100-102

Prens Sabahattin Türkiye’de sosyolojinin kuruluş döneminde birbirine rakip iki farklı sosyoloji ekolünün temsilcileri olmuştur. Prens Sabahattin Gökalp’ten farklı olarak veri yönelimli, insan birlikteliklerinin özel bir katmanını oluşturan “socius” merkezli bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Ancak iki düşünür de sosyolojik bilgiyi Türkiye’nin kurtuluşu için kullanmayı amaçlar. Ziya Gökalp’in sosyoloji anlayışıyla “polity” (politik toplum) merkezlidir. Çok etnili, çok uluslu, çok dilli, çok dinli bir imparatorluktan tek etnili, tek uluslu, tek dilli laik bir modern devlete doğru ilerlemeye yönelik pozitivist sosyolojinin ve polity’nin ideologudur. Çizdiği dayanışmacı-korporatist toplum modeliyle kurulma aşamasında olan modern devlete modern bir ulus toplum oluşturma işlevini yükler.⁵

Ziya Gökalp, Türkçülük kuramını ve bu yönde sistemleştirdiği sosyoloji anlayışını yaşadığı dönemdeki toplumsal olaylar, uluslararası konjonktür ve siyasal gelişmelere göre biçimlendirmiştir. Bu yönüyle kuramsal çabaları dinamik bir özelliğe sahiptir. Doğup büyüdüğü şehir olan Diyarbakır’daki toplumsal yapıyı incelemiş, sonrasında İttihat ve Terakki mensubu olarak Selanik, İstanbul gibi kritik merkezlerde bulunmuş ve İşgal kuvvetlerince sürgün edildiği Malta deneyimini yaşamıştır. Osmanlı’nın tasfiyesi ve bunun sonuçlarına dair çözüm önerileri de somut olgularla biçimlenir. Balkan savaşları, dünya harbi, Mondros ve Sevr felaketi, milli mücadelenin kazanılması gibi birbirini izleyen tarihsel aşamalarda milliyetçilik kuramının kimi boyutlarını gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. İncalcık’ın ifadesiyle “Gökalp’in zaman zaman değişen sistemleştirme çabalarında siyasi pragmatizm egemendir. Biz, sırasıyla Osmanlı, Türkçü ve Atatürkçü Gökalp’i ayrı ayrı incelemek zorundayız.”⁶

Ziya Gökalp’in savunduğu fikirler, önemli siyasi gelişmeler ve toplumsal olayların etkisiyle yeniden biçimlenerek evrimsel bir doğrultu izlemiştir. Kaçmazoğlu, Gökalp’in kuramı ve fikir hayatındaki değişimleri dikkate alarak, düşünürün hayatını üç dönemlik bir sınıflamaya tabi tutar. İlk dönem 1876’da doğumundan 1909’da Diyarbakır’dan Selanik’e gitmek için ayrılışı ile bitmekte; ikinci dönem 1909’da Selanik’le başlayarak 30 Ocak 1919’da tutuklanmasıyla sona erer. Üçüncü dönem, Malta’dan dönüşle başlamakta ve 24 Ekim 1924’teki vefatıyla son bulmaktadır. Gökalp, düşün hayatının ilk döneminde Müslüman ve gayrimüslim tebayı bir arada tutacak Osmanlılık siyasetini benimsemiştir. Ancak Selanik yıllarında bu siyasete olan bağlılığı sarsılmış, “Yeni Hayat”(1911) fikriyle bitmiştir. Diyarbakır merkezli olan birinci dönemde Gökalp’i etkileyen fikir akımları Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılıktır. Selanik dönemiyle başlayan ikinci dönem, bir önceki dönemdeki geleneksel fikirlerden uzaklaşıp yeni hayat ve yeni devlet yapısını kurguladığı, Türkçülük fikrini ilk sıraya koyduğu, İslamcılık ve Osmanlılık siyasetini de alternatif olarak gözden çıkarmadığı aşamadır. Artık İslamcılık ve batıcılık fikrine Türkçülüğün öncü rolü doğrultusunda yorumlar getirilecektir.⁷ Yine İncalcık’ın ifadesiyle “Selanik’te İttihad ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi seçildikten(1909) sonra yeni bir Gökalp karşımızdadır.”⁸ Üçüncü dönemi başlatan ve savaşın sonuyla Osmanlı’nın kesin çöküşüne denk gelen Malta Sürgünü’yle birlikte, sürgün edilen birçok aydına sirayet edeceği gibi batı modeline göre tasarlanmış cumhuriyetin fikri temelli atılacak, Gökalp de düşünce sistemini bu koşullara göre yenileyecektir.⁹

⁵ Nilgün Çelebi, Türkiye’de Sosyoloji. Türk Sosyologları ve Eserleri 2:Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma/Sosyoloji Yıllığı 20. Ed:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan. İstanbul:Kitabevi. 2010. S.56-57

⁶ Halil İncalcık, Osmanlı ve Modern Türkiye. 1.Baskı. İstanbul:Timaş Yayınları. 2013, s.242

⁷ H.Bayram Kaçmazoğlu, Türk Sosyoloji Tarihi-II:II.Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e. 4.Baskı. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2013, s.13,14,47,48, 51.

⁸ İncalcık, Osmanlı ve Modern Türkiye, s.241.

⁹ Eğribel ve Özcan, Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak., s.8

Gökalp Osmanlılık, Osmanlı milliyetçiliğiyle özdeşleşen Türkçülük, büyük Türk birliği ve Turancılık, son olarak da Anadolu'yla sınırlı Türk kimliği ve kültüre dayalı milli kimlik kavramlarını irdelenmiştir. Bu çalışmanın sınırları, yukarıdaki dikkate alınan üç dönem ayırımına göre belirlenmiştir. Gökalp'in kuramsal çalışmalarının ve geliştirdiği kavramların Osmanlı'nın tasfiyesindeki çeşitli aşamalara ve yeni siyasi gelişmelere göre şekillenmesi, Gökalp ve Türkçülük kuramını ele alan bir yazıda sınırlama getirmeyi zorunlu kılar görünmektedir. Çalışmanın amacı, ikinci döneme denk gelen ve düşünürün Balkan savaşlarından dünya harbinin sonuna (1913-1918) uzanan dönemde Türkçülük fikrini öne alıp sistemleştirdiği, batıcılık ve İslamlaşma fikriyle sentezlediği görüşlerini incelemektir. Gökalp'in "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" sentezini temel kuramsal çerçeve olarak benimsediği metinlerinde altını çizdiği kavram ve olgular irdelenecektir.

Ziya Gökalp'in Kuramsal Görüşlerini Şekillendiren Siyasal/Toplumsal Arka Plan

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinin son aşamasına denk gelmiş bir fikir adamıdır. Birinci dünya harbinin arefesinde çözülen imparatorluğu sürdürmek için belli tezler öne çıkmaktadır. Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük gibi "üç tarzı siyaset" biçiminde Yusuf Akçura tarafından öne sürülmüş fikirler birçok aydınının da gündemindeydi. Bu fikirlerin bir arada ele alınması ya da içlerinden birinin öne çıkartılması çabalarında temel amaç imparatorluğu kurtarmaktır. Batıdan gelen milliyetçilik cereyanının etkisiyle Osmanlı coğrafyasındaki "balkanlaşma" ve belli yabancı-Hristiyan unsurların bağımsızlığını ilan etmesine karşı Tanzimat döneminde ortaya atılan "Osmanlılık" ideolojisi de "millet sistemi"ni koruyamayacaktır. Ancak yirminci yüzyılın başlarındaki konjonktürde ve kısa süre sonra da "Türkçülük"le özdeşleşen İttihat Terakki iktidarında da Osmanlılık ideolojisinden tamamen vazgeçilmiş değildir. Feroz Ahmad'ın da belirttiği gibi İttihatçı çevrelerde ve Yusuf Akçura'nın denetimindeki Türk Yurdu dergisindeki yayınlarda milliyetçilik yönünde artan bir bilinçlenme olsa da devletin desteklediği ideolojiler Pan-İslamizm ve Osmanlılık'tır. İmparatorluğunu büyük kısmını oluşturan Müslüman halk henüz simgeleşme aşamasına gelmemiş milliyetçilik yerine dini dayanışmadan ve Osmanlı halifesinin dini çağrılarında etkilenir düzeydedir.¹⁰

Osmanlı aydınlarında milliyetçiliğe varacak olan kimlik arayışı 1900'lerin başında ortaya çıkar. Türk Yurdu dergisi'nde Türkçülük ideolojisini savunan Ahmet Ağaoğlu'nun altını çizdiği Marifet-i Kavmiye, Tevhid-i Anasır gibi kavramlar çok milletli bir imparatorluktan iradi bir millete geçişi ortaya koyar. 1900'lerin başıyla birlikte gündeme gelen milliyetçilik fikri, batı toplumlarına özgü tarihsel süreçte ortaya çıkan burjuva milliyetçiliğinden farklı olarak aydın tabakasına dayanır. Döneme damgasını vuran bir aydın olan Ziya Gökalp milliyetçilik ideolojisiyle ilgili kuramsal görüşlerini Balkan Savaşı'ndaki yenilgiden sonra ortaya koyar. Gökalp, "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" adlı eseriyle Tanzimat'ın "Osmanlılaştırma" fikrine karşı batılılaşmayı hedefleyen Türk kimliği sentezini amaçlamıştır. Bu dönemde Jön Türkler'in Türk milliyetçiliği tezini savunduğu Türk Derneği, Türk derneği Dergisi, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi dergi ve kuruluşların yanında İslam'da reformu amaçlayan görüşlerin yayınlandığı İslam Mecmuası da gündemdedir. Bu bağlamda İslam ve millileşmenin sentezini savunan fikirlerle İslamcılık fikri de gözden düşmemiştir.¹¹

Türkiye'ye milliyetçilik cereyanının gelmesi, diğer Osmanlı unsurlarına göre gecikmiştir. Yahya Kemal, bu noktada Türkiye'de milliyetçilik fikrinin, kökleri Abdülaziz devrinde

¹⁰ Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye. 4.Baskı.Çev: Sedat Cem Karadeli. İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2010, s.83-84.

¹¹ Orhan Türkdoğan, Türk Sosyolojisinin Günümüz Yönelimleri. Ankara:Çizgi Kitabevi. 2019, s.32-33

Namık Kemal'e uzansa da, önce Sırp'lar'da ardından da Ermeniler'de uyandığını belirtir.¹² Osmanlı coğrafyasında milliyet fikrinin önce Arnavutlar'da ve Araplar'da uyandığını belirten Gökalp, imparatorluğun son dönemlerinde "Türk" adının ayıplı bir unvan olduğunun altını çizer. "Türk", Doğu Anadolu'da "Kızılbaş", İstanbul'daysa "kaba ve köylü" anlamlarına gelir durumdadır. Öyle ki Arnavutluk, Araplık, Kürtlük bir övünme simgesi olup, Türklükle övünen kimseye rastlanmaz. Tanzimatçıların diğer yabancı unsurlarla kaynaşmış "Osmanlılık" ideolojisiyle Türklük fikrinin üstü örtülmüştür.¹³ Türkçülük hareketi 1908 devrimiyle ortaya çıkar. Çavdar'a göre Osmanlı yönetimleri tarafından ikinci plana atılan Türkler ulusal bilinç düzeyi açısından çok gerideydiler. İttihat Terakki mensubu genç aydınlar Rumeli'de tanık oldukları Bulgar, Yunan ve Ermeni milliyetçi hareketlerinden etkilenerek Türk milliyetçiliğinin uyanışını hazırlarlar.¹⁴ Devletin parçalanma sürecine girişi, özellikle Rumeli'nin kaybıyla Balkanlardaki Türklere yönelik katliamlar ve göçler Türk milliyetçiliğinin toplumda anlam kazanmasını sağlar. 1912'deki Balkan felaketiyle "İttihad-ı Anasır" düşüncesi, Osmanlıcılık sarsılmıştır. Böylelikle Türkçülük balkan yenilgisi sonrası siyasi bir akıma dönüşecektir.¹⁵

Gökalp'te Üçlü Sentez Fikri: Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak

İmparatorluğun hızla çözüldüğü, birinci dünya harbine uzanan dönemi sosyolojik analiz ve makaleleriyle kayıtlayan bir düşünürdür. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında ivmelenen toprak kaybının ve dağılmanın sosyolojik anlamlarına nüfuz etmiştir. Sosyolog olmanın ötesinde, 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte dönemin iktidarını (önce dolaylı sonra doğrudan) elinde tutan ve Osmanlı'nın tasfiye sürecinde kurtarıcı gördüğü fikir akımlarını gündeme getiren İttihat Terakki'nin öncü bir mensubu, siyaset adamıdır. Osmanlı imparatorluğu ve temsil ettiği Halifelik kurumu henüz önemini yitirmemiş ve mevcudiyetini korur durumdadır. Öyle ki "...payandalarla da olsa ayakta duran bir imparatorluk vardı; başkaları onu yıkmadan, sahiplerinin onu yıkması saçma olurdu. Onun için İttihatçılar Osmanlılığı benimsemiş göründüler:İmparatorluğun çürük de olsa, desteklerinden biri buydu. Diğer bir destek, ya da birleştirici ilke olan İslamcılığı da yedekte bulundurmaya ihmal etmediler."¹⁶ Batıda ve Osmanlı'dan ayrılan unsurlarda da tecrübe edildiği gibi, artık geçerli cereyan milliyetçiliktir. Ancak Gökalp milliyetçilik kuramının inşasında İmparatorluk kimliğini ve İslam fikrini de denkleme dahil ederek siyasi koşulları dikkate alan temkinli bir kuramsal tutum izler. Düşünce sistemini ve çözüm önerilerini "Türklük", "İslam" ve batıyı simgeleyen "Medeniyet" kavramlarını sentezleyerek ortaya koyar.

Ziya Gökalp'in sosyolojisi, Osmanlı'nın bu son dönemleri ve sonrasında cumhuriyete temel arama çabalarıyla şekillenir. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı siyaset"inden sonra Gökalp kendi üçlü sentezini gündeme getirir. Muasırılık, İslamcılık ve Türkçülük birbiriyle uyumlu biçimde bir sentez, Millet, Türkçülük ve milliyetçilikse Osmanlı sonrasına dair bir öngörü ve aşama olarak kavramlaştırılır Gökalp'te.¹⁷ Dönemin bir başka üçlemesini temsil eden, ikinci meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamında Rusya'nın zorlu koşullarından dolayı İstanbul'a gelerek Türk Derneği, Türk Yurdu gibi oluşumlara öncülük eden Yusuf Akçura'dır. Berkes'e göre Gökalp Osmanlıcı, Akçura'ysa Türkçüdür. Gökalp'in benimsediği görüş Osmanlı

¹² Yahya Kemal Beyatlı. Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler. Birinci Basım. Der:Muzaffer Uyguner. İstanbul: Bilgi Yayınevi. 1992, s.129

¹³ Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, s.36-39

¹⁴ Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki. 1. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları. 1991, s.97

¹⁵ Vahdettin Engin ve Ahmet Vurgun, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlıcılık-Türkçülük Algısı. Türkler: Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar. 1. Baskı. İstanbul: Yayınları. 2014, s.195

¹⁶ Sina Akşin, 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Birinci Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi. 1980, s.158

¹⁷ Korkut Tuna, Yeniden Sosyoloji. Genişletilmiş 2. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık. 2013, s.142-143

milliyetçiliği ya da bir yönüyle Müslüman milliyetçiliği olup, Ulusal Bağımsızlık savaşına kadar bu görüşten çıkamaz. Akçura'ysa farklı görüşleri nedeniyle İttihatçılar Gökalp gibi itibar kazanamamış, İttihatçı karşıtı kişilerin (İfham Gazetesi) oluşturduğu partinin kurucularından olur. Türk Yurdu dergisinde de görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Halk, devlet, ulus, uluslaşma, sınıf vb. kavramlarda çatışırlar.¹⁸ Öyle ki Osmanlı Türkleri'nin geleneklerine aykırı bir Türkçülük anlayışı öneren Akçura için "Yusuf Bey, ölmüş eski Türk Medeniyetini diriltmek istiyor" diyecektir.¹⁹ Akçura'nın saf Türk milliyetçiliği anlayışı karşısında Gökalp ikinci meşrutiyet'teki üç siyasi cereyanı dengeleyen bir tutum içindedir. Akçura Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük arasındaki ayırım ve tezatları ayrıştırıcı/analitik biçimde gösterirken, Gökalp aradaki fark ve çelişkileri en aza indirgeyerek; İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık cereyanlarını aynı potada eritmeye yönelik sentezci ve tümleştirici bir tutum izliyordu. Ona göre Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık cereyanlarınca dışlanmaktan ziyade içerilmektedir.²⁰

Gökalp'e göre üç akım da gerçek ihtiyaçlardan doğmuştur. Çağdaşlaşma fikri Üçüncü Sultan Selim devrinde doğmuş, 2. Meşrutiyet sonrası İslamlaşmak fikri (Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r Reşad) gündeme gelmiş ve son olarak da Türkleşmek cereyanı hasıl olmuştur. Çağın geçerli cereyanı olan Milliyet ülküsü önce gayrimüslim unsurlarda, sonra Arnavut ve Araplar'da ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik fikrinin Türkler'de gecikmiş olmasının sebebi Osmanlı devletinin kurucu unsuru olmalarıdır. Tanzimatçıların milli renklerden arındırılmış "Osmanlılık" fikri iflas etmiş, geçersiz bir ideoloji haline gelmiştir.²¹ Çözüm mahiyetinde geçerli olacak olursa üçlü fikri sentezdir. Türkleşmek ve İslamlaşmak arasında bir zıtlık olmadığı gibi, bunlarla "çağdaşlaşma" fikri arasında bir çatışma yoktur. Türklük "milliyet", İslam "beynelmilellik" boyutlarında olduklarından birbiriyle uyum içindedir. Türklüğü inkar eden dinler arası Osmanlılık ideolojisinden farklı biçimde, Türkleşmek ve İslamlaşmak birbiriyle ilintilidir. Çağdaşlıksa (muasırlaşma) bu ikisini tamamlar niteliktedir. Çağdaşlaşmak, Avrupalılar gibi ilim ve fenle alet üretimi yapabilmek; zırhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanmak demektir. Avrupalılara sadece yaşayış ve tüketim kalıpları açısından benzemek çağdaşlaşma olarak nitelendirilemez. Çağdaşlık ülküsünde batıdan ilim ve fen gibi kaynakları alırken, din ve milliyet gibi manevi ihtiyaçların alınmamasına özen gösterilmelidir. İhtiyaçtan doğan üç gayenin üçü de etki alanları çizilerek "çağdaş bir İslam Türklüğü" meydana getirecek biçimde kabul edilmelidir.²²

Heyd'e göre, Gökalp üçlü sentez düşüncesini Azerbaycan Türkü olan Hüseyinzade Ali'den almıştır. 1913-1914 döneminde Türk Yurdu dergisindeki makalelerini 1918 yılında "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" adı altında kitaplaştıran Gökalp, Yusuf Akçura'nın üç tarzı siyasetinin iyi ve kötü yönlerini tartışarak her birinden bazı kavramları alır. Teorik ve uygulamalı olarak geliştirdiği üçlü sentez Gökalp'in öğretilerinde bir temel ilke haline gelmiştir. "Türk ulusuna, Müslüman Ümmete ve Batı uygarlığına dahiliz" tezi Gökalp'te ana slogan olmuştur. Gökalp için çağdaşlaşma istemi, mevcut siyasi şartlar gereği, Osmanlı reformcularının liberalizminden farklı olacaktır. Aynı şekilde siyasal birliğin kültürel homojenliği izlemesi gerektiği düşünen Gökalp'e göre Pan-İslamcılık, Pan-Türkçülük ve Turancılık gibi ideolojiler de bu şartlarda uygulanabilir değildir. İslamiyet ögesini Türk kültürünün temellerinden biri olarak kabul edecek; ulusçuluk ülküsünüyse

¹⁸ Ayrıntı için bkz. Niyazi Berkes, Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları. Birinci Basım. İstanbul: Adam Yayınları. 1985, s.212-215

¹⁹ Sonrasında "Yeni Mecmua" da Rusya Türkleri'nin fikirleriyle mücadele eder. Ayrıntı için Bkz. Mehmet Emin Erişirgil. Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp. Yay. Haz. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Prof. Dr. Cem Alpar. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. 2007, s.80,92

²⁰ Özcan, Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler, s.111,114

²¹ Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, s.11-12

²² Gökalp, age, s.16-17

çağdaş Türk devleti temelinde, sınırların dışında kalan Türkler ve Müslümanlarla da salt kültürel bağlantı olarak düşünerek üçlemenin sınırlarını çizer.²³ Gökalp, sentezindeki öğelerin ağırlığını doğruluk ve tarihsellik ölçütüne göre belirlemiştir. Ümmetçi olmaktan ziyade birçoklarından daha laik bir düşünürdür. Onun batıcılık anlayışı Genç Türkler'in, Tanzimat batıcılarının ve kimi Kemalistler'in eleştirisiz batıcılığından daha sağlıklı bir görünüm sergiler.²⁴

1913'te İstanbul'a gelen Gökalp'e asıl hüviyetini kazandıran, Türk Yurdu'ndaki "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" yazısıdır. Hilmi Ziya Ülken bu yazıların eklektik bir görünüm sergilediğini, Tarde'nin ve Bergson'un da etkisinde olan Gökalp'in tam bir Durkheimci olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir. Durkheim etkisi 1915'ten sonra artacaktır.²⁵ Gökalp, Türkçülük düşüncesini Durkheim sosyolojisine dayanarak geliştirmiştir.²⁶ Fransız sosyolog Durkheim'in sosyoloji anlayışının ve kuramının Türkiye'deki başlıca temsilcisidir. İş bölümü, dayanışma, kolektif bilinç gibi temel kavramları Türkiye gerçeğine uyarlamaya çalışmıştır. Gökalp'e göre Türk milletinin en kuvvetli yönlerinden biri, bünyesinde aşiret ve feodalizmi barındıran diğer doğu milletlerinden farklı biçimde, "kolektif(ortak) bilinç"tir. Türkler harp ve felaket zamanlarında, askerlikte ve tehlikeler karşısında bir rehberin arkasında daima birleşebilmiştir. Türklerin en zayıf noktasıysa iş bölümüdür ve yeterince gelişmemiştir. İş bölümünün gelişmesi, fertlerin uzman olması ve bu uzmanların çoğalmasına bağlıdır. Avrupa Rönesansı'yla başlayan inkılapların temel sebebi cemiyet hayatında iş bölümünün gelişmesidir. Büyük toplumsal değişimler ancak iş bölümünün derinleşmesi, uzmanlaşmaların artmasıyla gerçekleşir.²⁷

Gökalp kültür alanındaki milliyetçiliğin banisidir.²⁸ Milliyetçilik anlayışı dil ve kültür milliyetçiliğine dayanır. Ona göre Türk milliyetçiliği kültürel bir ideali, toplumsal dayanışmayı ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesidir. Gökalp ırkçı ve yayılcı olmayan eşitlikçi bir milliyetçiliği benimsemiştir. İslamiyet'ten aldıkları da Ortodoks öğretiler olmayıp tasavvuf kaynaklı, siyasal olmaktan ziyade ahlak yönelimli ve toplumsal dayanışmayı güçlendirici unsurlardır. Gökalp'in tasarladığı toplum modelinde Türkçülük kültürel normu oluştururken, İslam da ahlaksal normu oluşturmaktaydı.²⁹ Kültür temeline dayanan millet, "maşeri vicdan"ın ve içtimai dayanışmanın güçlü ve canlı olduğu bir toplum örneği sergiler. Dini zümre veya batıcı zümreler milli kültür niteliğini haiz değildir. Gökalp Balkan savaşı sonrası 1913'te Türk Yurdu'nda kaleme aldığı yazılarında Türkçülüğü diğer akımlar karşısında öne çıkartarak milliyet esasının üstünlüğü üzerinde duracaktır. Gökalp bir sosyolog olarak, belirli bir zamanda "maşeri vicdan"a egemen olan akımı bulup ortaya çıkarmanın önemi üstünde durmaktadır.³⁰

Gökalp'in kuramında kültürü temel alan ve Türkçülük potasında diğer akımları uygun ölçülerde sentezleme çalışmalarında üstünde önemle durduğu bir konu da kültür ve medeniyet ikiliğidir. Gökalp'e göre içtimai hadiseler ruhi yani sübjektif bir esasa sahip olan

²³ Uriel Heyd, Türk Ulusçuluğunun Temelleri. Birinci Baskı. Çev:Kadir Günay. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları. 1979, s.173-174

²⁴ Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm. Yay. Haz: Füsün Üstel-Sabir Yücesoy. 6.Baskı. İstanbul:Deniz Yayınları. 2009, s.60

²⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Dördüncü Baskı. İstanbul:Ülken Yayınları. 1994, s.312-313

²⁶ Özcan, Türkiye'de Sosyoloji:Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler, s.114

²⁷ Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, s.99-101

²⁸ Yıldız Akpolat, Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi. 2.Baskı. İstanbul:Fenomen Yayıncılık. 2015, s.6

²⁹ Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, s.65,82

³⁰ İnalçık, Osmanlı ve Modern Türkiye, s.259

inançlar, ahlaki vazifeler, ülküler gibi bir kültür topluluğunun anlayışları; dışa ait ve objektif esaslara sahip olan ilmi gerçekler, sağlık, iktisat, bayındırlık, ziraat ve ticaret aletleri, matematik ve mantık gibi unsurlara dair kavramları kapsayan medeniyet topluluğu anlayışları olmak üzere ikiye ayrılır. Kültürel topluluğa özgü tasavvurların kişiler üzerinde yaptığı dış baskıya yaptırıcılık, medeniyet topluluğuna özgü kavramların dışa uygunluğu nesnelliktir. Kültür içinde fertler, kıymetli fikirler olarak kabul ettiği toplumsal vicdanın isterlerini uyulması gereken kanunlar sayarken medeniyet içindeki fertler mantığa ait çerçeveler dairesinde düşünmek zorundadır.³¹

Gökalp hars-medeniyet, ya da diğer ifadeyle kültür-uygarlık ayrımıyla bir ikiliği ifade etmekte, ancak bu ikiliğin nasıl uyumlaştırılacağına teorik arayışına girmektedir. "Gökalp, bütün duyguları, yargıları... ve ülküleri kültür tanımı içinde sayarken mantıki ve bilimsel yöntemlerle teknoloji ve bilgiyi uygarlık kapsamına sokmuştur. Bu tanımlama ile, kültüre daha çok duygusal ve subjektif bir özellik vermiştir. Öte yandan, uygarlık içine alınan değerler, akla dayanan, objektif, pratik ve çoğu kez nesnel niteliktedir. Kültürel değerlerin toplumun bilinçaltında gelişip olgunlaşmasına karşılık bunların uygarlıktaki benzerleri bilinçli olarak oluşturulmakta ve geliştirilmektedir."³² Gökalp'e göre kültür olayları kıymet hükümleri ve vicdan melekesini, medeniyet olaylarıysa hakikatlere dair analiz ve sentez işlevini görecektir aklı ve kavramları meydana getirir. Kültür ve medeniyet, ya da sırasıyla bu unsurlarla özdeş olan vicdan ve akıl çatışma halindedir. Fert kimi zaman vicdanının aşırı etkisindeyken akla uygun düşünemez, tam tersi biçimde akla fazlaca yetki verdiğinde de vicdan duygusunu boğar. Ancak Gökalp'in düşüncesinde kültür-uygarlık ikiliği ve bu iki daireye ait unsurlar arasındaki gerilim sakınılması imkansız bir düşmanlığı zorunlu kılmaz. "Çünkü vicdanın vazifesi içtimai bir prestije sahip olan kıymetleri takdir, aklın vazifesi eşyaya ait nesnel gerçekleri incelemektir. Birincisi bizim "niçin yaşamalı?" sorumuza "ülkü için" cevabını verir; ikincisi "nasıl yaşamalı?" sorumuza "akla uygun bir şekilde" diye karşılık verir. Birincisi dileğe ait hükümleriyle irademizi, ikincisi haber verici hükümleriyle tedbir almamızı sevk ve idare eder. Kısacası birincisi bize gayeleri, ikincisi vasıtaları gösterir."³³ Bir başka ifadeyle kültür iç dinamiklerden doğan ve beslenen değer, maneviyat, ahlak, din, estetik gibi öğelerle "mefkure"yi işaret etmektedir. Mefkurenin (ülkü) kaynağı kültürdür. Akılla ve "nasıl?" sorusuna cevaplarıyla uygarlık/medeniyet dairesiyse doğru "yöntem"i göstermektedir.

Gökalp'in perspektifinde uygarlık teknik bilgiler ve ilerlemelerin toplamı olup uluslar arası nitelik taşımaktadır. Uluslar arası olmasıyla belli yollarla bir toplumdan diğer topluma geçerken ulusların kimliğini zedelememektedir. Osmanlılık da bir uygarlık olarak kavramlaştırılır.³⁴ Gökalp kültür-medeniyet ikilemini çözümlemek için Türk harsıyla batı medeniyetini uzlaştıracaktır. Ancak Osmanlı'yı da bir medeniyet olarak gördüğü için iki medeniyetin bir arada yaşamasının olanaksız olduğunu, ancak bir medeniyet ve bir harsın birlikte yaşayabileceğini ileri sürer. Tanzimatçıların başarısızlığı da Osmanlılıkla Batı medeniyetini uzlaştırma çabalarıdır. Uygun bir hars-medeniyet biresimi için ulusa dair harsın güçlü olması gerekmektedir.³⁵ Milletlerin içine dahil olduğu medeniyet topluluğu içindeki ortak insan hayatı aile ve devlet hayatlarının özelliklerine aykırı olmadığı gibi, millet ve ümmetin yarattığı kültürel dayanışmalara da aykırı değildir. Türkler çağdaş medeniyetin akıl ve ilmiyle donanmış bir Türk-İslam harsı yaratmalıdır.³⁶

³¹ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s.29-30

³² Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s.75-756

³³ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* S.30,32

³⁴ Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul:Sümer Kitabevi Yayınları. 1979.s.122-123.

³⁵ Kongar, *Ziya Gökalp*, s.56

³⁶ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, S.34

Gökalp'in çalışmalarında "yeni" söylemi önemli bir yer tutmaktadır. İkinci meşrutiyet yıllarıyla birlikte "yeni" söyleminin en önemli savunucusu olmuştur. Yeni lisan, yeni ahlak, yeni felsefe, yeni sanat gibi söylemlerde yeni bir devlet ve toplum kurgular. Gökalp'in nezdinde "eski" işlevsizleşmiş, yeni dünyada varoluşsal koşullarını kaybetmiştir.³⁷ Hedef "kökü mazide olan atı"ye erişmektir. Bunun için gerekli olan da "yeni hayat"tır. Yeni hayat milli düşüncenin denetiminde, Türkçülük ilkesine dayalı yaşam modelidir.³⁸ İkinci meşrutiyetin ilan edilmesi bir siyasi inkılaptır. Ancak inkılabı ve yeni hayat projesini gerçekleştirmek için "toplumsal inkılap" gereklidir. Hedeflenen toplumsal değişme topluma dayanan organik bir gelişmeyle, asırlar boyu süren toplumsal alışkanlıkların izlerini taşıyan "kuvvet-hisler" in³⁹ yükselmesine bağlıdır. Bu inkılabı gerçekleştirmek güç bir çabadır. Hayat kavramının genişliği nedeniyle birçok alanda değişiklik yapmayı, eskinin yerine yeniyi koymayı gerektirir. Toplumsal inkılap "eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat başlatmak" demektir. Yeni hayat demek "yeni iktisat, yeni aile, yeni estetik, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset" demektir.⁴⁰

Gökalp, belli açılardan üstünde durup sonrasında vazgeçeceği "Turancılık" fikrine de temas etmiştir. *Turan, Türklerin oturduğu, Türkçe'nin konuşulduğu bütün ülkelerin toplamıdır.* Gökalp için "Turan" bir ülküsel vatandır. ideali aynı dili konuşan, benzer yaşayış biçimlerine sahip, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan geniş coğrafyada yaşayan bütün Türkleri aynı çatı altında toplamaya yöneliktir. Bütün Türklerin yalnız tek kültürü olmalı; doğu, batı, kuzey ve güney Türkleri için ortak bir kültür yaratılmalıdır. Bunu sağlayacak olansa, İstanbul Türkçesi'nin bütün Türkler tarafından edebi dil kabul edilmesidir. Bu milli vazifenin yerine getirilmesiyle tüm Türkler dil ve edebiyatta tek bir millet olacaktır. Böylelikle Batı Türkleri üzerindeki Fransız kültürü etkisi, Kuzey Türkleri üzerindeki Rus kültürü etkisi bertaraf edilebilecektir.⁴¹ Gökalp'in milliyetçilik anlayışı kültür ve dil odaklı olup, ulusların eşitliğine dayalı kültür milliyetçiliğidir. Ancak kimi zaman Turancılığı ön plana çıkarılmıştır. Bu tür tespitlerin dayanağı onun teorik yazılarından ziyade yazdığı şiir ve özdeyişlerdir.⁴² Gökalp daha çok romantik yazılarında Turan fikrinin altını çizmiştir ancak bu fikrin gerçeklikle örtüşmediğinin de bilincindedir. Parla'nın vurguladığı gibi 1910-1914 arasında yazıp "Kızıl Elma" adı altında topladığı şiirlerindeki Türkçü ve Turancı mitler, sloganlar aynı dönemdeki makale ve denemelerinde görülmez. Turancılık idealini vurgulayan şiirlerince Balkan ve birinci dünya savaşı sıralarında yoğunlaştığı, 1915 sonrasında benzerleri görülmemektedir.⁴³

"Dil" olgusu Gökalp'in üstünde hassasiyetle durduğu ve fikir ürettiği bir konudur. Türkçülük fikrini destekleyecek bir dil planı üzerinde çalışır. Özellikle Türkçe'ye tesirde bulunan yabancı dillere ve dıştan gelen olumsuz faktörlere yönelik uyarılarda bulunur. Gökalp'e göre dilimize giren kelimeler yabancı dile ait kelimeler, Arapça ve Farsça'dan kabul edilen kelimeler, yeni yalpan ve Türkçeleştirilen kelimeler olmak üzere üçe ayrılır. Gökalp dil konusunda diğer Türk dünyasını da dikkate alarak, Türkçe'lerin birbirine (Rusya Türkleri, Çin Türkleri vs.) yaklaşmasını savunur. Dilde ümmetçilik fikrini destekleyecek

³⁷ Mehmet Aygün, Türk Düşüncesinde "Yeni" Fikrinin Doğuşu: "Yenilikçilik" in Tarihsel Gelişimi, II.Meşrutiyet ve Ziya Gökalp'in Yeni Türkiyesi. Türkiye'de Sosyoloji/Üniversitede 101. Yıl. Ed:E.Eğribel-U.Özcan-H.B.Kaçmazoğlu-S.Kızılçelik. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2016, s.79

³⁸ Çavdar, İttihat ve Terakki, s.97-98

³⁹ Gökalp Siyasi İnkılabı dair hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi cereyanları "kuvvet-fikirler" olarak adlandırır.

⁴⁰ Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, S.113-114.

⁴¹ Gökalp, age, s.59

⁴² H.Bayram Kaçmazoğlu, Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar. 5. Baskı. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2013, s.16

⁴³ Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, s.82-83

şekilde, İslam ümmetine bağlı dilleri kapsayacak şekilde ortak terimler yapmanın, bu terimleri saptayacak cemiyetlerin terim kongreleri yapmasının gerekliliğini vurgular. *“Dilimizi mana bakımından çağdaşlaştırmak, terimler bakımından İslamlaştırmak gerektiği gibi, dil bilgisi, imla hususlarında Türkleştirmek lazımdır. Türkçede terimlerin dışındaki bütün kelimeler mümkünse Türkçe olmalı, yahut Türkçeleşmiş bulunmalı. Arapça, Acemce tamlamalar, çokluklar, edatlar, çekilmiş fiil şekilleri dilimizden çıkarılmalı, “şu’ra-yı cedide” diyeceğimize “yeni şairler”, “edebiyat-ı Türkiyye” diyeceğimize “Türk Edebiyatı” (...) demeliyiz. Mümkünse, bütün terimleri de Türkçe kelimelerden yapmak daha iyidir. Fakat imkan olmazsa, terimlerimizin Fransızca yahut Rusça olacağına Arapça ve Acemce olması daha hayırlıdır.”*⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, Gökalp'in bu önerilerinin kendi arasında çelişkiler sergilediğini öne sürer.⁴⁵ Bu noktada Gökalp'in önerilerinin, tasfiye sürecinde olsa da henüz çökmemiş İmparatorluk yapısını ve halifelik otoritesinin ve ümmetçiliğin de etkisiyle diğer İslami unsurlarla birlikteliği dikkate alarak dil projesi önerdiğini de kaydetmek gerekir.

Gökalp'e göre Türkçülük ve İslam dini arasında bir çelişki yoktur.⁴⁶ İslamiyet terbiye fikirlerinden biridir. İslami eğitim, Gökalp'in terbiye kurgusunun önemli bileşenidir. Bu noktada yine üçlü sentez fikri geçerlidir. Okul programlarında milli tarih, milli dil ve edebiyat; Kuran-ı Kerim okumaları, İslam tarihi ve dini dersler; matematik, biyoloji ve beden terbiyesi gibi dersler verilmektedir. Türklük, İslamlık, Çağdaşlık cereyanlarını içeren üçlü bireşim bu programdan da anlaşılmaktadır. Gökalp'e göre terbiye bu üç kısımdan oluşur. Türk Terbiyesi, İslam Terbiyesi, Çağ Terbiyesi. Ancak Tanzimatçılarla gelen çağ terbiyesi yerleştikçe İslam Terbiyesi gerilemiştir. Dini eğitimdeki yöntem ilmi usullere göre yapılmamaktadır. Birbirinin yardımcı ve tamamlayıcısı olan bu üç kısmı hudutlarını doğru ayarlamak gerekir. *“Çağ terbiyesi maddi aleme ait bilgiler sahasında kalmayarak manevi aleme tecavüz ettiği dakikada, İslam ve Türk terbiyelerinin hukukuna saldırmış olur. Milli ve dini terbiyelerin hudutlarını tayin etmek ise daha güçtür. İslam geleneklerinden hangilerinin doğrudan doğruya İslamiyete, hangilerinin Arap, Fars yahut Türk'e ait olduğunu göstermek derin incelemelere muhtaçtır.”*⁴⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Gökalp'in sentezci kuramında din de Türkçülük fikrine göre şekillenmektedir. Başka bir deyişle Türkçülük fikrinin önderliğinde bir İslamlaşma fikrini geçerli kabul edilmektedir.

Ondokuzuncu yüzyılla birlikte Osmanlılık aleyhinde işleyen, imparatorluğu aşama aşama parçalayan milliyet fikri İslamiyet'e de büyük zararlar vermiştir. Bu “manevi mikrop” Romanya, Sırbistan, Karada, Yunanistan, Bulgaristan, Sisam ve Girit adaları ve en son olarak da Rumeli'nin elimizden çıkmasına neden olarak çözülmeyi hızlandırmıştır. “Milletler çağı” Osmanlılık ve İslam'ın aleyhine işleyen bir kuvvet olmuştur. İslam Birliği'ni, büyük kurtuluşu ve müjdeyi bekleyen ancak sömürge idaresine girmiş Müslüman kavimlerle iktisat, dil ve ahlak bakımından eritmeye karşı koyamamaktadır. Milliyet fikri dışında büyük kurtuluşu beklemek nafiler bir umuttur. Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman aşiretlerin kendi aralarındaki çatışma da İslam Birliği'nin olanaksızlığının kanıtlarıdır. Milliyet fikri İslam Kavimleri için sömürgecilikten, mahkumiyet ve esaretten kurtulmanın tek yoludur.⁴⁸

Tartışma ve Sonuç

⁴⁴ Gökalp, age, S.20-21

⁴⁵ Ayrıntı için bkz. Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 322

⁴⁶ Kongar, Ziya Gökalp, s.58

⁴⁷ Gökalp, age, s.45-47.

⁴⁸ Age.s.73-76

Sosyolojinin kurucusu Ziya Gökalp modern Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin kuramcısıdır. Balkan savaşları ve Rumeli’nin kaybıyla birlikte “Türkçülük” kuramını sistemleştirir. Balkan savaşları, dünya savaşı, İmparatorluğun hızla parçalanması, cumhuriyet ve ulus devletin kuruluşuna şahit olmuş, sosyoloji anlayışını Durkheim’dan modelleyerek Türkiye’ye yönelik kuram ve uygulama düzeyinde çalışmalar yapmıştır. Gökalp’in anlayışında sosyoloji bilimi, devleti kurtarmak ve batı üstünlüğündeki yeni dünyada Türk Kimliği’ne biçim vermenin aracıdır. Türkiye’de Durkheim sosyolojisinin baş temsilcisi ve aktarıcısı olmakla birlikte Gökalp’in “...bu Fransız toplumbilimcisinin görüşlerine yerel bir renk vermesi sonucunda ayrılan yanları”⁴⁹ vurgulanmaktadır. Tuna’nın altını çizdiği gibi Gökalp; varlığını ve kimliğini batıya karşı mücadele vererek kazanmış olan devletin ve toplumun “batılılaşma” zorunluluğu nedeniyle içine düştüğü ikileme yönelik ürettiği “sosyolojik fetva”yla yaşanan sorunlara çözüm getirmek istemiştir. “*Türk milletindenim, İslam Ümmetindenim, Batı Medeniyetindenim*” şeklindeki üçleme, yeni uygarlık alanına dahil olurken kimliğimizi korumanın sosyolojik reçetesini vermektedir.⁵⁰

“Milli kültür” kavramı Gökalp’te temel görüştür. Milli gelenek ve milli kültür, uluslar arası özelliğe sahip medeniyet ve din karşısında geri planda bir unsur olmaktan ziyade yaratıcı bir faktördür. Medeniyetten gelen öğeler, milli kültüre uyumlu biçimde aşılabilirliği ölçüde anlam kazanır; aksi takdirde taklit ve çürüme durumuna düşerler. Dinamik bir unsur olan Milli kültür gelişmenin asıl kaynağıdır.⁵¹ Milli kültür, değerlerin ve vicdanın temel kaynağıdır. İçinde bulunulan buhran döneminde ve sonrasında toplumsal yaşamın anlamını verecek olan büyük gaye, Mefkure/Ülkü milli kültür ve bilinçten doğabilir. Milli kültür, batılılaşma sürecinde medeniyetten alınacak unsurları elemeye ve bünyesinin gerektirdiği belli kriterlere tabi tutacaktır. Gökalp’in perspektifinde Türk kültürü batı medeniyetini sınırlayıcı bir faktör olarak radikal ve teslimiyetçi bir batılılaşmaya karşı bir fren ve sigorta işlevi görmektedir.

Gökalp dilde Türkçeleşmeyi, dil ve kültür odaklı bir milliyetçilik anlayışını savunmuştur. Türklerin en zayıf ve en güçlü yönlerinin farkında olarak belli teşhisler koymuş ve toplumsal gelişmenin yönüyle ilgili Durkheim’dan aldığı kavramları Türk gerçeğine uyarlamıştır. Batı egemenliğine geçen dünyada toplumsal değişimin zorunluluğunu ve “Yeni Hayat” fikrini savunan Gökalp, meşrutiyet sonrası devlet eliyle uygulanacak inkılapların, topluma ve kolektif bilince dayanırsa işlerlik kazanabileceğini öne sürmüştür. İnkılaplar toplumun his ve alışkanlıklarınca desteklenmelidir. İktisadi gelişmeyle birlikte İş bölümü ve uzmanlaşma arttıkça cemiyet hayatında baş gösteren toplumsal değişme doğal bir sonuç olarak inkılapları doğurur. Bu yönüyle Gökalp, tepeden inme bir inkılapçılıktan ziyade toplumsal gelişmeyi ve sosyal toplulukları dikkate alan bir anlayışa yakın durmaktadır. Dönemin siyasal şartlarını göz önüne alarak belli reçeteler önermiş, şartlar değiştiğinde de görüşlerini yenileyerek dogmatik bir sosyolojiden uzak kalmıştır. Tanzimat döneminin Türklüğü geri plana atan batıcılık ve Osmanlılık anlayışını eleştirmiş, milliyetçilik dalgasından etkilenen Hristiyan unsurların ayrılmasıyla çözülme sürecinde ancak halihazırda var olan Müslüman Osmanlılık olgusunu dikkate alarak “Türkçülük” ideolojisine dayalı bir “Osmanlı Milliyetçiliği” görüşü ortaya koymuştur. Gerçeklikteki değişimler onun teorisini de etkilemiştir. “...Sosyolojiye dair yazı yazarlarımız kavramları hakikatten değil, hakikati kavramlardan çıkarmaya uğraşıyorlar”⁵² şeklindeki ifadesi de Gökalp’in ontoloji-epistemoloji, gerçeklik-bilgi/yöntem ilişkisine yönelik anlayışını özetler niteliktedir.

⁴⁹ Berkes, Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, s.140-141

⁵⁰ Tuna, Yeniden Sosyoloji, s.171

⁵¹ İnalçık, Osmanlı ve Modern Türkiye, s.260

⁵² Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, s.62

Cumhuriyetin kuruluş zamanına tekabül eden “Türkçülüğün Esasları” adlı çalışmasında “Bugün şeniyet sahasında yalnız Türkiyecilik vardır. Fakat, ruhların büyük bir iştihakla aradığı Kızıl Elma, şeniyet sahasında değil, hayal sahasındadır ” diyerek sosyoloji anlayışındaki gerçekçiliği vurgulayacaktır Gökalp.⁵³ Savaş koşullarının etkisiyle belli bir dönemde temas ettiği “Turan” düşüncesi romantik bir idealdir düşünür için. Gökalp’in milliyetçilik anlayışı içeride dil, kültür, ahlak, terbiye ortaklığına dayalı; dışarıdaysa yayılmacı, emperyalist ve sömürgeci olmaktan ziyade milletlerin eşitliği ilkesine dayalıdır. Eğribel ve Özcan’ın işaret ettiği gibi; Gökalp’in sosyoloji anlayışını kolektif bilinç, tesanüt/sosyal dayanışma gibi kavramlara dayandırması uyumlu/çatışmasız modern toplum düzenine geçişte hiçbir şekilde faşizan yöntemleri savunmamasını da açıklar niteliktedir.⁵⁴ Beynelmillelik ve medeniyetle ilgili yorumlarında Durkheim’in “iş bölümü” kavramını milletler arası ilişkilere de uyarlamıştır barışçıl milliyetçilik paradigmasıyla.⁵⁵ Çağın ve şartların gereklerinden hareket ederek milliyet ve millet fikrini, sömürgeciliğe karşı bir çözüm projesi olarak önermiştir.

Gökalp İslamlaşmak ögesini, medeniyet ve batıcılık ögesinde olduğu gibi, Türkleşmek ve kültürel milliyetçilik yörüngesinde düşünmüştür. Ancak İslamiyet ve tasavvuf ilk aşamalarda Gökalp’te önemli yer tutsa da ileriki yazılarında fazla yer bulmayacaktır. Asıl amacı laik ahlak felsefesi ve bilimsel toplum kuramıyla tasavvuf felsefesi ve ahlakını uzlaştırmaktır. Bu bağlamda İslamiyet, Gökalp’in genel ahlaki sisteminde Kültürel Türkçülüğü ve moral solidarizmi destekleyen bir unsurdur. Materyalist felsefeye tepki duyan Gökalp’te dinin siyasal boyutu olmayıp, teolojik boyuttan ziyade toplumsal işleviyle öne çıkartılmaktadır. “Türkçülüğün Esasları” adlı eserine doğru giden süreçte sentez içindeki din ögesi giderek ikinci plana düşecektir.⁵⁶ Cumhuriyet ve Yeni Türkiye aşamasıyla birlikte üçlü sentez sadeleşerek “Türkçülük” ve “batıcılık” birlikteliği görünümü alacaktır.

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz. Bir Kimlik Peşinde Türkiye. 4.Baskı.Çev: Sedat Cem Karadeli. İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2010.
- Akpolat, Yıldız. Türkiye’de Milliyetçiliğin Sosyolojisi. 2.Baskı. İstanbul:Fenomen Yayıncılık. 2015
- Akşin, Sina. 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Birinci Baskı. İstanbul:Gerçek Yayınevi. 1980.
- Aygün, Mehmet. Türk Düşüncesinde “Yeni” Fikrinin Doğuşu: “Yenilikçilik”in Tarihsel Gelişimi, II.Meşrutiyet ve Ziya Gökalp’in Yeni Türkiyesi. Türkiye’de Sosyoloji/Üniversitede 101. Yıl. Ed:E.Eğribel-U.Özcan-H.B.Kaçmazoğlu-S.Kızılçelik. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2016.
- Berkes, Niyazi. Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları. Birinci Basım. İstanbul: Adam Yayınları. 1985.
- Beyatlı, Yahya Kemal. Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler. Birinci Basım. Der:Muzaffer Uyguner. İstanbul:Bilgi Yayınevi. 1992.
- Çavdar, Tevfik. İttihat ve Terakki. 1.Basım. İstanbul: İletişim Yayınları. 1991.

⁵³ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları. Yedinci Basım. İstanbul: Varlık Yayınları. 1968, s.25

⁵⁴ Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Ziya Gökalp’in “Kürtlerin Menfaati” Yazısı İçin Sunuş: Kürt Sorunu ve Türk Sosyolojisi. Değişim Sosyolojisi:Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme/Sosyoloji Yılı 21. Ed:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan. İstanbul:Kitabevi. 2011, s.29

⁵⁵ Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, s.33-34

⁵⁶ Parla, age, s.96-97, 228

- Çelebi, Nilgün. Türkiye’de Sosyoloji. Türk Sosyologları ve Eserleri 2:Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma/Sosyoloji Yıllığı 20. Ed:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan. İstanbul:Kitabevi. 2010
- Eğribel, Ertan, Özcan, Ufuk. Ziya Gökalp’in “Kürtlerin Menfaati” Yazısı İçin Sunuş: Kürt Sorunu ve Türk Sosyolojisi. Değişim Sosyolojisi:Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme/Sosyoloji Yıllığı 21. Ed:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan. İstanbul:Kitabevi. 2011.
- Eğribel, Ertan, Özcan, Ufuk. Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine: Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak. Ağaoğlu, Ahmet. Üç Medeniyet. 3.Baskı. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2013.
- Engin, Vahdettin, Vurgun, Ahmet. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlılık-Türkçülük Algısı. Türkler:Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar. 1. Baskı. İstanbul:Yayınları. 2014.
- Erişirgil, Mehmet Emin. Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp. Yay.Haz.Prof.Dr.Aykut Kazancıgil-Prof.Dr.Cem Alpar. 3.Baskı. Ankara:Nobel Yayın Dağıtım. 2007.
- Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. Yedinci Basım. İstanbul: Varlık Yayınları. 1968.
- Gökalp, Ziya. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Haz:Osman Karatay. Ankara:Akçağ Yayınları . 2006
- Heyd, Uriel. Türk Ulusçuluğunun Temelleri. Birinci Baskı. Çev:Kadir Günay. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları. 1979.
- İnalcık, Halil. Osmanlı ve Modern Türkiye. 1.Baskı. İstanbul:Timaş Yayınları. 2013.
- Kaçmazoğlu, H.Bayram. Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar. 5. Baskı. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2013
- Kaçmazoğlu, H.Bayram. Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e. 4. Baskı. İstanbul:Doğu Kitabevi. 2013
- Kongar, Emre. Ziya Gökalp. Türk Toplum Bilimcileri. Beşinci Basım. İstanbul:Remzi Kitabevi. 2019
- Özcan, Ufuk. Türkiye’de Sosyoloji:Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler. Türk Sosyologları ve Eserleri 2:Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma/Sosyoloji Yıllığı 20. Ed:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan. İstanbul:Kitabevi. 2010
- Parla, Taha. Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm. Yay. Haz: Füsun Üstel-Sabir Yücesoy. 6.Baskı. İstanbul:Deniz Yayınları. 2009
- Sezer, Baykan. Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları. İstanbul:Sümer Kitabevi Yayınları. 1979.
- Tuna, Korkut. Yeniden Sosyoloji. Genişletilmiş 2.Basım. İstanbul: İz Yayıncılık. 2013
- Türkdoğan, Orhan. Türk Sosyolojisinin Günümüz Yönelimleri. Ankara:Çizgi Kitabevi. 2019
- Ülken, Hilmi Ziya. Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi. Dördüncü Baskı. İstanbul:Ülken Yayınları. 1994.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar